

JETRÓ: MIDIÁN ÉS JHWH PAPJA?

*Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár
egyetemi tanársegéd*

Bevezetés

A jahvizmus eredetét mind a mai napig bizonytalanság övezi. Hol és kik tisztelték először ezt az istent, aki Jhwh név alatt jelenik meg az Ószövetség hasábjain? A bibliai beszámolók mind megegyeznek abban, hogy Isten a történelem színpadán először nem Izráel területén jelenik meg, hanem azon kívül. Ábrahámot Úr-Kaszdimban (Gen 15,7; Neh 9,7), azaz Mezopotámiában szólítja meg Isten. Még több szöveg délre helyezi a Jhwh-val való találkozás helyét. Izráel mint nép az Ex beszámolója szerint Egyiptomban kapja a Jhwh név kijelentését (Ex 6,3), ami egy történelmi fordulópontot jelöl, de még Mózes is apósánál, Midián földjén lép legelőször kapcsolatba Istennel (Ex 3). Ugyancsak feltűnő, hogy más, költői szövegekben is, pl. Bír 5, Hab 3, Deut 33, Zsolt 68, Jhwh dél felől, Edom és Párán pusztáin keresztül érkezik az ítéletre, ami azt sugallja, hogy eredeti lakóhelye az említett vidéken van. Efelé mutatnak a saszu népcsoportra vonatkozó, Soleb és Ny Amarna vidékén talált feliratok, amelyekben megjelenik a tetragramnak megfelelő lexéma, *yhw3* a saszuk földjén, a Kr. e. 14. sz-ban.¹ Egymástól független hagyományok tehát Júdatól délre, kvázi Midián környékére helyezik Jhwh eredeti lakóhelyét. Épp ezen érvek alapján fogalmazódott meg a 19. században – természetesen az egyiptomi

¹ A korábbi kutatás kimondottan a Jhwh istennevet vélte felfedezni az említett szövegekben. Újabb vizsgálatok és megfontolások azonban óvatosságra intenek. A környező sorokban azon a helyen, ahol a kérdéses *yhw3* betűcsoport következik egységesen helységnevek szerepelnek, azaz *yhw3* is egy földrajzi egység megjelölésére kell szolgálgjon. Jhwh mint isten legfeljebb csak olyan értelemben kapcsolódhat az egyiptomi szövegekben említett földrajzi névhez, mint az pl. Assur isten és az azonos nevű mezopotámiai város esetében történik. Ld. GÖRG, Manfred: *Jahwe – ein Toponym?* In: *Biblische Notizen* 1. (1976) 7–14.; ADROM, Faried – MÜLLER, Matthias: *The Tetragrammaton in Egyptian Sources. Facts and Fiction.* In: *The Origins of Yahwism.* Hrsg. VAN OORSCHOT, Jürgen – WITTE, Markus. Berlin–Boston, 2017. 93–113.

leleteket leszámítva –, az ún. midianita-kénita hipotézis, amely szerint Jhwh eredetileg délen, a midianiták és kéniták kultuszában játszott nagy szerepet, és Mózes akkor került kapcsolatba vele, amikor beházasodik egy midianita pap családba.

A fenti elmélet szülőatyja F. W. Ghilany nevezetű német tudós, aki legelőször R. von der Alm álnéven publikálja téziséét 1862-ben.² Tőle függetlenül egy holland teológus is, C. P. Tiele, hasonló elméletet állított fel 1872-ben.³ A következő évtizedekben az elmélet általánosan elfogadottá vált mind az német mind az angol-szász irodalomban. Természetesen az irodalomkritika fejlődése alapjaiban rengette meg ezt az elképzelést is, és rávilágított arra, hogy a kérdéses szövegek, de a bibliai könyvek végleges verziói is általában kései produktumok, és módszertanilag nagyon bizonytalan azokat a kezdeti folyamatok forrásaként felhasználni. A legtöbb kutató ezt azzal próbálja meg kivédeni, hogy a hagyománytörténet felől érvel, és azt állítja, hogy bár a szövegek későbbiek, az alapul szolgáló mítoszok és legendák megtörtént eseményeket dolgoznak fel a maguk módján. Így például Blenkinsopp megpróbálja új alapokra helyezni a régi hipotézist, ahol Jetrónak, mint a midianita Jhwh papnak, nála is nagy szerep jut.⁴ Hasonló célkitűzéssel indul és eredményre jut Mondriaan is átfogó vizsgálatában.⁵ Ebben a rövid tanulmányban az Ex 18,1–12 alapján kívánok rávilágítani, hogy ezek a szövegek milyen szocio-kulturális közegben születhettek, és mennyire használhatók a midianita hipotézis alátámasztásául.

Mózes apósa

Az első feltűnő dolog Mózes apósával kapcsolatosan, hogy háromféleképpen nevezi meg őt az Ószövetség. Jetróként szerepel az Ex 3,1; 4,18-ban és végig az Ex 18-ban, Reuélnak nevezi őt az Ex 2,18 és a Num 10,29, de a Bír 4,11 is Hobábként

² BLENKINSOPP, Joseph: *The Midianite-Kenite Hypothesis Revisited and the Origins of Judah*. Journal for the Study of the Old Testament 33. (2008) 131–132.

³ BLENKINSOPP: *Hypothesis... i. m.* 131. 1.lábj.; MONDRIAAN, Marlene: *Who were the Kenites?* Old Testament Essays 24. (2011) 415.

⁴ BLENKINSOPP: *Hypothesis... i. m.* 131–153.

⁵ MONDRIAAN, Marlene: *The rise of Yahwism: Role of marginalised groups*. Doktori tézis. University of Pretoria. Pretoria, 2010. Köszönöm dr. Jenei Péternek, hogy felhívta a figyelmemet erre és még néhány más témába vágó tanulmányra.

nevezi meg Mózes apósát.⁶ Tovább bonyolítja a képet, hogy Hobáb a Num 10,29-ben Mózes sógoraként jelenik meg. A problémára két megoldás létezik. Az egyik a klasszikus forráselmélet, amely azokat a részeket, amelyek Mózes apósát Jetróként nevezik meg, az elohista forráshoz rendeli, míg a Reúél nevet használókat a jahvista forráshoz.⁷ A két forrás ugyanazt a jelenséget, személyt más-más névvel illetné, mint az pl. a Sínai-Hóreb megnevezésnél is látható lenne. Ez az elgondolás azonban leginkább csak az Ex 2–3-ban működik, míg az Ex 18-at a szöveg másféle törései alapján, pl. a Jhwh és Elóhim istennevek alapján, szintén tovább kellene tagolni,⁸ noha Mózes apósával kapcsolatosan a szöveg egységesen Jetrót használ. A legtöbben valóban fel is bontják az Ex 18-at E-re és J-re. Azaz bár az Ex 18 egységesen Jetrót említ Mózes apósának esetében, azaz elohista forrás lenne, mégis sokszor használja a Jhwh nevet, ami miatt verseket a jahvistához sorolnak. De nem ez az egyetlen megoldás.

Albright, és kutatása nyomán több exegeta is úgy gondolja, hogy Mózes apósának többféle nevét az magyarázza, hogy Reúél egy midianita klán neve, Jetró a konkrét személynek a neve, míg Hobáb valójában nem Mózes apósa, hanem annak veje vagy sógora a történetekben.⁹ Ez a tézis főleg két érven alapszik. Először azon, hogy egy Reúél nevű ősatya Ézsau fiaként szerepel a Gen 36,4-ben, Ézsau toledotjában. Erről a klánról lenne szó, mikor a szöveg Reúélt említi. Másodszor, a sógor és az após diszkrepanciáját azzal lehet feloldani, hogy a יתרו gyökből a különböző vokalizációval képzett szavak sokféle rokonsági viszony leírására szolgálnak a házasságon belül: a יתרו jelenti az apóst (Ex 4,18; Bír 19,4 stb.), a יתרו a vőt (Gen

⁶ Az LXXA a Bír 1,16-ban szintén Mózes apósaként említi Ιωβαβ-ot. Az LXXB azonban már a Jetrónak megfelelő Ιοθωρ-t hozza a kérdéses helyen. Valószínű, hogy mindkét esetben az LXX értelmező harmonizációjával van dolgunk. Ld. LXX Deutsch, 245.

⁷ A fenti felosztás sem egységes a szakirodalmon belül. A különböző elgondolásokhoz ld. HOUTMAN, Cornelis: *Exodus*. Kampen, 1993. 81–82.; SOGGIN, J. Alberto: *Bevezetés az Ószövetségbe*. Budapest, 1999. 120.; SCHMIDT, Werner H.: *Exodus 1–6*. Neukirchen-Vluyn, 2011. 85–87.; DOHMEN, Christoph: *Exodus 1–18*. Freiburg–Basel–Wien, 2015. 147.

⁸ Ld. elsősorban a régebbi kutatás elgondolásait: DILLMANN, August: *Exodus und Leviticus*. Lipcse, 1897. 201–202.; HOLZINGER, Heinrich: *Exodus*. Tübingen, 1900. 61.; KITTEL, Rudolph: *Geschichte des Volkes Israel*. Gotha, 1923. 318. 1. láb.; *A Pentateuchos forrásművei*. Szerk. KUSTÁR Zoltán. Debrecen, 2005. 89.

⁹ ALBRIGHT, William Foxwell: *Jethro, Hobab and Reuel in Early Hebrew Tradition*. Catholic Biblical Quarterly 25. (1963) 1–11.

19,4; Bír 15,6 stb), vagy a vőlegényt (Ézs 61,10; Jer 7,34), míg a gyök a bibliai héberben nem, de más sémi nyelvekben sógort is jelenthet.¹⁰ De ennek az elméletnek is megvannak a gyenge pontjai. A szövegek mind Reúélt, mind Jetrót kimondottan Mózes apósaként mutatják be, míg Hobáb esetében nem rendelkezünk semmilyen forrással arra nézve, hogy mikor került volna Mózesrel ilyen rokoni viszonyban. Ráadásul a יתרו „sógor” jelentése az Ószövetségben nem fordul elő, így igencsak kérdéses, hogy ilyen módon meg lehet-e magyarázni az ellentmondásokat.

Jetró, Midián papja

A fenti azonban csak egy a kérdések közül. Egy következő Mózes apósának a hivatása. Az Ex 3,1 és az Ex 18,1 (vö. 2,16) őt יתרו מדין-nak, azaz Midián papjának nevezi. De mit jelent ez a szókapcsolat?¹¹ Ha konkordancia alapján megnézzük azokat az igehelyeket, ahol a יתרו pap szó *status constructus*-ban van, és a hozzá kapcsolódó *nomen rectum* tulajdonnév, akkor két nagy csoportot látunk. Az egyik nagy csoport, amikor a pap valamilyen istennek a papja (1Sám 5,5; 14,3; 22,17.21; 2Krn 13,9; Ézs 61,6), a másik eset pedig az, amikor a pap valamilyen földrajzi egységnek, régióknak, országnak a papja (Gen 41,45.50; 46,20; Ám 7,10). Tisztán nyelvtani szempontból Midián tehát lehet egy isten vagy egy földrajzi egység neve. Mivel ilyen vagy hasonló nevű isten nevet nem ismerünk, kézenfekvő a második lehetőség, miszerint itt Midián egy régiót jelöl. De ezzel még nem oldódtak meg maradéktalanul a problémák. A következő kérdés, hogy Mózes apósa a Midián papja, vagy egy Midián papjai közül? Ezt a kérdést nem olyan könnyű egyértelműen megválaszolni. A tulajdonviszony leírására szolgáló *constructus*-kapcsolat önmagában sem nem határozott sem nem határozatlan, hanem a *nomen rectum* határozott volta dönti el, hogy a szókapcsolat egésze határozott vagy határozatlan marad. Azaz, ha a második tag előtt szerepel névelő, akkor az egész szerkezet határozott, és fordítva, ha nincs előt-

¹⁰ ALBRIGHT: *Jethro... i. m.* 7. 22 láb.; Vö. HOFTHIJZER, Jakob – JONGELING, Karel: *Dictionary of Northwest Semitic Inscriptions*. Leiden–New York–Köln, 1995. 414.

¹¹ Érdekes felvetést tesz KOLLÁNYI Irén: *Jitró és Midjan*. In: *Hitetek mellé tudományt*. Szerk. ZILA Gábor. Budapest, 2014. 78–88. Tanulmányában, ahol a szövegösszefüggés alapján a „tanácsadó”, „szakértő” értelmezést ajánlja Jetró יתרו titulusa számára. Az azonban, hogy Jetró a szövegekben Mózesnek tanácsokat ad, nem változtat sem Jitró foglalkozásán sem a יתרו szó jelentésén.

te névelő, akkor az egész szókapcsolat határozatlan.¹² De mint tudjuk, a tulajdonnevek önmagukban határozottak, így tehát ha a *nomen rectum* tulajdonnév, akkor az egész kapcsolat meghatározottnak tekinthető. Ez az általános szabály. Azonban léteznek olyan szerkezetek, ahol a *nomen rectum* tulajdonnév és a *nomen regens* előtt megjelenik a névelő. Pl. AsszírIA kirÁlya esetében létezik a מְלֶךְ-אַשּׁוּר (2Kir 15,9; 16,9; 17,4 stb.) és הַמֶּלֶךְ אַשּׁוּר (Ézs 36,8,16) forma is. Hasonló a helyzet a JeruzsÁlem lánya kifejezés esetében is, ahol szintén létezik a הַבַּת יְרוּשָׁלַם (JerSir 2,13) és a בַּת יְרוּשָׁלַם forma is (2Kir 19,21; Ézs 37,22; JerSir 2,15 stb.)¹³. Feltevődik a kérdés, ha a szöveg határozottan Midián papjáról beszél, és nem egyről Midián papja közül, nem kellene itt is a tulajdonnévre visszautaló köznév esetében megjelennie a névelőnek, és הַבַּת יְרוּשָׁלַם -t olvasnunk? Bármennyire tetszetős megoldás lenne ez a kényes kérdésre, meg kell jegyeznünk, hogy a szóban forgó jelenség nagyon vitatott. Mind a bibliai mind a biblián kívüli szövegekben ritkán fordul elő, és a legtöbb kutató pl. Gesenius nyelvtana vagy F. M. Cross szerint a kérdéses szövegek hibákat tartalmaznak vagy a szerkezetek másképp értelmezendők.¹⁴ Így a standard nyelvtani szabályok szerint בַּת יְרוּשָׁלַם „a” Midián papját jelenti. Ezt az Ex 2 szövegösszefüggése is támogatja, ahol Reuél neve csak a 18. versben hangzik el, de azelőtt a 16. versben már megjelenik a בַּת יְרוּשָׁלַם, ahol arról olvasunk, hogy Midián papjának 7 lánya van. Az elbeszélés értelmezhetetlen lenne, ha itt nem egy konkrét személyre utalna a szöveg, hanem határozatlan módon azt mondaná, hogy Midián egyik papjának 7 lánya van, és Mózes Midián egyik papjának lányát veszi feleségül. Ez a mondat csak akkor érthető könnyedén, és akkor illeszkedik bele a kontextusába, ha egy konkrét papról és nem meghatározatlan módon Midián egyik papjáról beszél. A 16. vers elmondja, hogy Midián papjának 7 lánya van, majd a 18. vers a nevét is említi Reuélként.

¹² VAN DER MERWE, Christo – NAUDÉ, Jacobus A. – KROEZE, Jan H.: *A Biblical Hebrew Reference Grammar*. London, 2017. 221.

¹³ Az összes előfordulási hely a fentieken kívül: 2Sám 14,19; 2Kir 23,17; Jer 38,6; Ez 21,27.

¹⁴ GESENIUS, Wilhelm: *Hebrew Grammar*. New York, 1910. 127 § f-g.; Cross, Frank Moor: *The Phoenician Inscription from Brazil. A Nineteenth-Century Forgery*. *Orientalia* 37. (1968) 437–460. 445. Cross azonban elképzelhetőnek tartja, hogy bizonyos esetekben létezhethet ezalól kivétel. Vö. BUTTS, Aaron Michael: *A Note on hbrk b'l in the Phoenician Inscription from Karatepe*. *Maarav* 20. (2013) 189–198., aki szerint a névelő használatának korai szakaszában a középsémi nyelvekben létezett a *constructus*-kapcsolatban a *nomen regens* névelős meghatározottsága. Ám abban a kutatók egyetértenek, hogy nem ez a jelenség lett uralkodóvá, és inkább kivételnek számít semmint szabálynak.

Mindez azt jelenti, hogy a szövegek Mózes apósáról nem mint a papi réteg egyik tagjáról beszélnek, hanem a papként, azaz Midián királyságának főpapijaként. Ez azonban nagyon feltűnő. Először is azért, mert Midián királysága ezen a néven nem szerepel az ókori közel-keleti forrásokban. Az ókori források nem tudnak Midiánról mint egységes törzsről.¹⁵ Éppen ezért a korábbi kutatásban az a vélemény fogalmazódott meg, hogy Midián nem egy földrajzi régió neve, hanem egy törzsi szövetség megnevezése, amely a térség rokon törzseinek szövetsége révén jött létre.¹⁶ Ebben a modellben, amely a mára már szintén meghaladott hipotézisnek számító, Izrael kultuszi alapokon nyugvó amfikcióniájához hasonlóan képzelte el Midiánt is, elvileg jutna hely a Midián papja képzetnek is. Két okból azonban el kell utasítanunk ezt a lehetőséget. Először is, azok a szövegek, amelyek beszélnek ókori közel-keleti szövetségekről, azt expliciten ilyen szövetségnek (*ummatum*-nak) nevezik.¹⁷ Másodsorban csak a kései görög, római és arab források említenek egy *Madiama/Madyan* nevű várost, de Midián az asszír szövegekben nem fordul elő.¹⁸ Az ékírásos források ezzel szemben a térségből több törzset is felsorolnak, ami alapján világosan lászik, hogy ott nem létezhetett egy egységes politikai alakulat, hanem a régiót különféle törzsek lakták. Ugyanezen források azonban rávilágítanak ezen törzsek és a bibliai Midián kapcsolatára. Az asszír szövegek által felsorolt törzsek közül néhány visszaköszön a Gen 25,4-ben (vö. 1Krón 1,33; Ézs 60,6), ahol Midián fiairól olvasunk. A Gen 25 Midiánt egy törzsi ősatyaként mutatja be, és felsorolja fiait. Ezek közül a már említett forrásokban nagy valószínűség szerint Éfá és Éfer fordul elő.¹⁹ Tovább árnyalja a képet, hogy későbbi délarab források tudnak

¹⁵ KNAUF, Ernst Axel: *Midianites and Ishmaelites*. In: Midian, Moab and Edom. Eds. SAWYER, John F. A. – CLINES, David J. A. Sheffield, 1983. 148.; Uő: *Midian. Untersuchungen zur Geschichte Palästinas und Nordanabiens am Ende des 2. Jahrtausends v. Chr.* Wiesbaden, 1988. 1. 85–86.

¹⁶ HAUPT, Paul: *Midian und Sinai*. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 63. (1909) 506–530.; DUMBRELL, William J.: *Midian. A Land or a League?* Vetus Testamentum 25. (1975) 323–337.

¹⁷ A példákhoz ld. DUMBRELL: *Midian... i. m.* 335–336. Ő feltételezi, hogy a bibliai מִדְיָן szó (Gen 25,16; Num 25,15) megfelel az akkád *ummatu*-nak, és a midianitákra vonatkozva a törzsi szövetségüket írja körül. Ez az érvelés azonban gyenge lábakon áll. A Gen 25,16 többes számban beszél az izmaelita מִדְיָן-ról, azaz egyszerre több midianita szövetségről kellene beszélni, a Num 25,15 pedig expliciten Midiánon belül emlegeti a „szövetséget” (בְּמִדְיָן רָאשׁ אֲמוֹת בְּיַד אֱבֹרָה), ami kizárja azt, hogy az az egész Midiánra vonatkozzon. Ezenfelül a Zsolt 117,1 a „népek” értelmében használja a szót, de az akkád *ummatu*-nak is sokkal tágabb a jelentése a szövetségben álló feleknél. Ld. CAD 20. 117.

¹⁸ KNAUF: *Midian... i. m.* 1. 77.

¹⁹ KNAUF: *Midianites... i. m.* 148–149.; Uő: *Midian... i. m.* 77–86.

a hánókitákról (*hmkyn*), amely Hánóknak felel meg a Gen 25,4-ből, de az Abídának és Eldáának megfelelő nevek is fellelhetők a délarab forrásokban.²⁰ Ha ezeket a mozaikdarabokat összerakjuk, akkor úgy tűnik Midián eredetileg nem volt egyéb mint több rokon népcsoport egymás mellett élő gyűjtőfogalma, ahol a név egyszerűen a régióra vonatkozik.²¹ Az Ószövetség megszemélyesíti Midiánt, így utal a térség lakosaira, míg az egyes törzsekről, mint az láthattuk is, Midián családfájában emlékezett meg. A bibliai kép is alátámasztja, hogy Midián több törzsből állt. A Bír 8-ban a midianiták és a Gedeon vezette csapat összecsapásáról olvashatunk. Itt feltűnő, hogy midianitáknak több vezérük/királyuk is van, melyek közül Órébet, Zeébet, Zebahot és Cálmannát említi tételesen a szöveg.

Ez is azt mutatja, hogy Midián nem volt soha szervezett állam, valószínűleg nem volt egy egységes királyság, hanem több helyi, törzsi vezető irányította a hozzájuk tartozó rokon népcsoportokat, a Jetróval foglalkozó szövegek azonban a Midián egyetlen (fő)papjáról beszélnek. Ebből arra következtethetünk, hogy a szövegek háttérében egy egységes etnikai csoport képe húzódik meg, amelynek egyetlen főpapja van. Ez nem Izrael keletkezésének korai fázisára vall, hanem a kései, a második templom korára, ahol Júda egy nép egy főpappal.²² Ez a kép látszik érvényesülni Midián esetében is.

Jetró: JHWH pap?

Az utolsó kérdés, amennyiben Mózes apósa mint egy nép főpapja lép fel, milyen istent szolgált? A midianita-kénita hipotézis szerint Jhwh-pap volt. Ezt az Ex 18,10–12 bizonyítaná, ahol miután Jetró meghallgatta Mózesről Isten csodála-

²⁰ KNAUF: *Midian... i. m.* 81–84. Korábbi művében (*Midianites... i. m.* 149) KNAUF Abídát is beazonosítja az asszír szövegekben (*Ibādīdī*), de attól a későbbi monográfiájában eltávolodik (*Midian... i. m.* 84.).

²¹ KNAUF: *Midian... i. m.* 85–56.

²² Az Ószövetségi szövegek rétegei különbséget látszanak tenni a fogság előtti főpap, első pap között (Oberpriester), amelyet שרֵהֶן־נַק (2Kí 25,18; 2Kí 19,11; 24,11; 26,20; Jer 52,24) neveznek, és amely alatt a papi személyzet legfőbb vezetőjét értik, és a fogság utáni király szerepét is magára öltő főpap (לְהִיָּהוּ הַדָּוִדִי Num 35,25; Jós 20,6; 2Kí 22,4 stb.) titulusa között (Hohepriester). Vö. VOLZ, Paul: *Die biblischen Altertümer*. Nikosia, 2017. 64 (reprint, az eredeti 1914-ben jelent meg). WAGNER, Thomas: Exil/ Exils-zeit. In: wibilex. <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/18001/> (2019.05.16.) Jetró titulusa ez utóbbi koncepcióval mutat rokonságot.

tos szabadítását, minden további nélkül áldani kezdi Jhwh-t, és áldozatot mutat be Elóhimnak. Itt azonban érdemes odafigyelni arra, hogy konkrétan mit is mond Jetró. Miután meghallgatja az egyiptomiakon végbement csodákat, azt mondja: Most már felismerem, hogy Jhwh nagyobb minden istennél. Ha itt is egy konkordanciaprogrammal dolgozunk, és rákeresünk az יהוה + עדִי bármilyen formájú kapcsolatára világos lesz, hogy a kapcsolat „megtudni”, „felismerni”, „bizonyosságra jutni” valami felől értelmet fejez ki (Gen 22.12; Bír 17,13; 18,14; 2Sám 24,14; Zsolt 20,7; Jer 42,22; vö. Ézs 5,5). A Gen 22-ben, Izsák feláldozásának történetében, Isten „felismeri”, hogy Ábrahám féli őt, a Bír 17,13-ban Míka, miután egy levítát állított szolgálatában, „mostmár biztosan tudja”, hogy Isten jót fog vele tenni. A Bír 18-ban miután a dánita kémekek elmondják, amit láttak, egy sokatmondó mondattal hívják fel társaikat, ezek alapján „ismerjétek fel”, mit kell tennetek. A sor folytathatnánk. Ezekben az esetekben végbemegy egyfajta felismerés, az előző tapasztalatok alapján egy új belátásra jutnak azok, akik felismernek valamit. Az Ex 18-ban Jetró eljut arra a felismerésre, hogy Jhwh nagyobb minden más istennél. Ezt egy bizonyoságtétel előzi meg. Felmerül a kérdés, hogy ennek a felismerésnek akkor van-e több értelme, ha Jetró addig is Jhwh papja volt, vagy akkor, ha addig épp azokat a más isteneket szolgálta? Az ókori közel-keleti szövegekből azt látjuk, hogy minden nép a saját istenét helyezte a világméretű középpontjába, akit a leghatalmasabb, legerősebb istennek képzelte el. Egy olyan pap, aki istenének nagyságát nem vallja, hanem arra csak valamilyen esemény után döbben rá, nem valószínű jelenség. Sokkal inkább plauzibilis a másik elterjedt vélemény, hogy itt Jetró a Jhwh-hoz forduló népek előképét testesíti meg.²³ Magyarázatra szorul azonban az istennevek használata, amelyet a korábbi kutatás a források egyik kiemelkedő markerének tartott. A hagyománytörténeti módszer R. Rendtorff és E. Blum nyomán azonban egy másik magyarázattal, egy sokak által követett alternatívával szolgál az istennevek váltakozására, de általánosan is a Tóra-keletkezésre.²⁴ A ku-

²³ A rabbinikus irodalom az őszprozelitát látja Jitró képében, de a modern kutatás is a népek megtérésének motívumát fedezi fel ebben az epizódban. Vö. HAARMANN, Volker: *JHWH-Verehrer der Völker*. Zürich, 2008. 84–99.

²⁴ RENDTORFF, Rolf: *Das Überlieferungsgeschichtliche Problem des Pentateuch*. Berlin, 1976.; BLUM, Erhard: *Die Komposition der Vätergeschichte*. Neukirchen Vluyn, 1984.; UÓ: *Studien zur Komposition des Pentateuch*. Berlin–New York, 1990.

tatás több ízben is felmutatta a Tórában vagy éppen Jónás könyvében, hogy Jhwh megnevezése bizonyos teológiai szempontokat követ, és bizonyos teológiai mondanivalót kölcsönöz a mindenkori szövegnek, és nem feltétlenül egy-egy forrás jellegzetessége.²⁵ Elóhim az univerzalitást jeleníti meg, tk. ez Jhwh neve a népek számára, míg a Jhwh név Izráel számára van fenntartva. Ha ennek fényében olvaszuk az Ex 18-at magyarázatot kaphatunk az istennevek váltakozására is. A szöveg ott nevezi Istent Jhwh-nak, ahol Jhwh Izráellel kapcsolatos szabadítását, azaz az exodust írja le, ezen kívül azonban Jetró számára Jhwh Elóhimként képzelhető el.²⁶ Jól mutatja ezt a 18,1, ahol mindkét istennév megjelenik: Jetró hall arról, hogy mit tett Elóhim (מִי־הָאֱלֹהִים הַשָּׁעַרְשָׁאֵלֶךָ תֵּאֵדָע), azaz itt a szöveg még általánosan beszél a Jetró nézőpontjáról, de a vers második felében már Izráel tapasztalata és ezáltal belső nézőpontja fogalmazódik meg: Jhwh kihozta őket Egyiptomból (בְּיַהֲוִיצָא יְהוָה אֶת־נוֹצְרֵי מִצְרָיִם מִמִּצְרָיִם). Ugyanez érvényesül a későbbi versekben is, a 8–12-ben, ahol Jetró kvázi Mózeset idézi, a hallottakat parafrázálja, amikor Jhwh szabadításáról beszél. Amikor azonban nem Izráel és Jhwh kapcsolata kerül feldolgozásra, hanem egy idegen nép fia, azaz jelen esetben Jetró és Jhwh kapcsolata jelenik meg, már az Elóhim istennév szerepel, és Mózes apósa Elóhimnak mutat be áldozatot. Az istennevek váltakozása tehát a népek és Izráel Jhwh-hoz fűződő viszonyát képezi le, és nem különböző, önmagukban csonka forrásokra utal.

Kontextus

A végső kérdés, hogy mi is ennek a szövegnek a mondanivalója. Azt látjuk, hogy a szöveg expliciten foglalkozik Mózes idegen családjával, feleségével, apósával, két gyermekével. A történet úgy folytatódik, hogy amint Mózes beszél apósának Jhwh dolgairól, az azonnal dicsőíteni kezdi Istent. Arra már utaltunk, hogy Midián itt nem a történelmi Midiánnak felel meg, amely soha nem volt egységes etnikai entitás, hanem sokkal inkább egy fogság utáni stilizált népidéálnak, amely

²⁵ BLUM, Erhard: *Der vermeintliche Gottesname Elohim*. In: Gott nennen. Hrsgs. DALFERTH, Ingol U. – STOELLGER, Phillip. Tübingen, 2008. 97–119.; BÜHRER, Walter: *Der Gott Jonas und der Gott des Himmels. Untersuchungen zur Theologie des Jona-Buches*. BN 167. (2015) 65–78.; PFEIFFER, Henrik: *Gottesbezeichnungen/ Gottesnamen*. In: wibilex. <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/19928/> (2019.05.16.)

²⁶ HAARMANN: *Verehrer... i.m.* 73–74.

egy főpapot ismer. Ha a fogság után időben keressük a vezetőket, papokat, lévítákat egyes házasságának a kérdéskörét, azt látjuk, hogy elég hangsúlyos szerephez jut a fogság utáni irodalomban. Ezsd 9–10, Neh 13–14 részletesen beszámol erről.²⁷ Ezek szerint a fogság utáni korban még a papok és a lévíták is idegen asszonyokat vettek feleségül, amellyel gyengítették a közösséget. Ezt a fogság után korpolitikai/teológiai diskurzusa egyöntetűen elítéli. Csupán Ruth novellája hirdeti, aki Istenhez tér, annak van megmaradási lehetősége idegenként is.²⁸ Ha ebbe a korba és kontextusba helyezzük bele a Mózes apósáról szóló beszámolókat, de közelebről az Ex 18-at, amely Midián egységes népének főpapjaként tünteti fel Jetrót, azt mondhatjuk, hogy a történet az idegen népek „megtérését” akarja pozitív fényben feltüntetni, és felmutatni, hogy a vegyesházasságok nemcsak kedvezőtlen hatással lehetnek a zsidóságra, hanem az lehetőség a jahvizmus terjesztésére. A házasság révén az idegenek kapcsolatba kerülhetnek Jhwh-val, és felismerhetik nagyságát. Jetró a megtérő após típusa, aki veje hatására kezdi el tisztelni Jhwh-t. Az Ex 18 valószínűleg a fogság utáni korban íródik, és a fogság utáni korban a papok egyes házasságát kívánja, ha nem is propagálni, de tolerált helyzetbe hozni. A Mózes apósáról szóló megjegyzések tehát nem a Jhwh-hit kezdeteiről mondanak el valamit, hanem annak egy későbbi szakaszából mutat be egy nagyon is virulens problémát, a papok vegyesházasságát, pozitív fényben.

²⁷ A témához ld. röviden: SCHAPER, Joachim: *Priester und Leviten im achämenidischen Juda*. Tübingen, 2000. 226–265.

²⁸ HAARMANN: *Verehrer... i. m.* 256–271.